

Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar: 132-232/750-847, Ankara 1997, s. 67-70, 174; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı* (trc. Salih Şaban), İstanbul 2000, s. 157-158; M. Mutlak Assâf, *el-Müşâderât ve'l-ukûbâtü'l-mâliyye*, Amman 2000; Mustafa Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003, bk. İndeks; Cengiz Kallek, *İslâm Medeniyetinde İktisat Düşüncesi Tarihi: Harâc ve Emvâl Kitapları*, İstanbul 2004, I, 60-62; Hüseyin Esen, "İslâm Hukuku Açısından Müsâdere", *DEÜİFD*, XV (2002), s. 191-225; Ruben Levy, "Musâdere", *İA*, VIII, 669; C. E. Bosworth, "Musâdara", *EL²* (İng.), VII, 652-653.

CENGİZ TÖMAR

Osmanlılar'da. Müsâdere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak amacıyla başvuru olan bir vasıta haline almıştır. Devletin kuruluşundan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bir buçuk asırlık süreçte keyfî müsâderelere pek rastlanmamışsa da Fâtih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar yaklaşık dört asır boyunca çeşitli şekillerde uygulanmıştır.

Kuruluş dönemi Osmanlı hükümdarları, mutlak iktidara sahip bulunmadıklarından ve siyasî yapıyı büyük ölçüde Türkmen aşiretleri şekillendirdiğinden, tehlikeli sonuçlar doğurabilecek müsâdere usulünden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Fetret devrinde (1402-1413) kısa bir süre için Osmanlı tahtını ele geçiren Mûsâ Çelebi'nin müsâdere uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlandığı bilinmektedir. Merkezî otoriteye karşı tehdit unsuru olarak gördüğü uç beylerinin siyasal gücünü kırmak niyetiyle bazı zengin bey ve paşaları öldürterek mallarına el koyduran Mûsâ Çelebi bu uygulamaları sebebiyle beylerin desteğini kaybederek kardeşi Çelebi Mehmed'e yenilmiştir.

Osmanlı hükümdarları XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şahsî otoritelerini ön plana çıkardılar ve merkezî otoriteyi güçlü hale getirdiler. Fâtih Sultan Mehmed, imparatorluk kurumsallaşmasının alt yapısını oluşturma sürecinde müsâdere usulünü etkin biçimde uygulayabilecek konuma erişti. Osmanlı tarihinde müsâderenin yaygın ve sistemli bir şekilde uygulanması, bu dönemde veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın mal varlığının müsâdere edilmesiyle başladı. İstanbul'un fethinden sonra Bizanslılar'dan rüşvet aldığı bahanesiyle idam edilen Halil Paşa'nın mal varlığına el

konuldu. Servetinin küçük bir kısmı çocuklarına bırakıldı. Ona bağlı olan Yâkub ve Mehmed paşalar da görevlerinden azledildikten sonra malları müsâdere edilerek sürgüne gönderildiler.

Bu tarihten itibaren müsâdere, ulemâ dışındaki devlet görevlilerinden kayda değer mal varlığı bulunan herkese suçlu olup olmadığına bakılmaksızın uygulanan bir gelenek haline aldı. Zira dönem yönetim anlayışına göre devlet görevlilerinin kullanımına sunulan mal, para ve çeşitli malzeme şahsa değil makama aitti. Bundan dolayı ne kadar hizmeti geçerse geçsin bir devlet adamının vefatı halinde edindiği mallar yeniden devlete intikal ederdi. Bu anlayış dönemin devlet adamları tarafından da bilinmekte ve buna göre hareket edilmekteydi. Peçuyulu İbrâhim, I. Ahmed devrinin sadrazamlarından Lala Mehmed Paşa'nın ölümünü anlatırken bu durumu çok iyi yansıtır. İran serdarlığına memur edildiği sırada hastalanan Lala Mehmed Paşa, vefat edeceğini anladığında hatırı sayılır bir servete sahip olduğu halde yandakilere ailesinin ve çocuklarının korunmasını vasiyet etmişti. Öldüğünde de geride kalan askerî malzemenin yanında başta nakit varlığı (150.000 altın, 100 yük kuruş) olmak üzere kırkı aşkın samur kürk, elbiseler ve çeşitli değerli eşyaları alınmış, mirasın küçük bir bölümü çocuklarına bırakılmıştı.

Lala Mehmed Paşa'nın tâbi tutulduğu muamele aslında genel kuraldı. Müsâdereye karar verilince sahip olunan mallar memurlar tarafından teftiş edilir, gerekirse saklanmış olan paraları bulmak için bazan hapis ve işkence gibi yollara da başvurulurdu. Sonunda ortaya çıkan nakit ve satılan eşya ve emlakın bedeli hazineye mal edilirdi. Serveti alınan devlet adamlarının malları ve gelirlerinden vârislerine geçecekleri ölçüde mal mutlaka bırakılırdı. Öte yandan el konan mallara kitapların da dahil olduğu ve zaman zaman kütüphanelerin müsâdere edildiği bilinmektedir.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren devletin ekonomik, idarî ve askerî açıdan git-tikçe ağırlaşan bir bunalıma sürüklenmesi müsâdere yönteminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Müsâdere, bu devirde merkezî otoriteye siyasal güç kazandırmaktan çok hazineye gelir sağlama işlevi gören bir uygulama şekline dönüştü. Böylece bir yandan ehl-i örf kesiminin mâruz kaldığı müsâdere uygulamaları çoğalırken öte yandan ehl-i örf dışındaki kesimler de yavaş yavaş müsâdere kapsamı içinde yer almaya başladı. Ulemâ sınıfının müsâdere

kapsamına alınması da yine bu döneme rastlar. Fakat bu sınıfa uygulanan müsâdere ehl-i örften farklı olarak sadece suçlu görülenler içindir. İlk defa, Cinci Hoca olarak bilinen ve kazaskerlik makamına kadar yükselen Safranbolulu Hüseyin Efendi'nin rüşvet yoluyla elde ettiği büyük serveti bu kapsamda müsâdere edilmiştir. Ulemâ sınıfına tatbik edilen bir diğer müsâdere olayı, Edirne Vak'ası dolayısıyla idam edilen, II. Mustafa döneminin şeyhülislâmlarından Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi ile ilgilidir. Kendisine, oğullarına ve yakınlarına ait emlak ile 100 keseden fazla nakit parasına el konulduğu bilinmektedir.

II. Viyana bozgununu takip eden yıllarda müsâdere uygulamalarında önceki dönemlere oranla büyük bir artış oldu. Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa da müsâdere uygulamasına ağırlık verip hazineye desteklemeye çalıştığı, I. Mahmud'un cülûs bahşişinin maktul sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa ve akrabalarından müsâdere edilen paralardan karşılandığı belirtilmektedir. Ayrıca bu devirde merkezdeki uygulamalardan cesaret alan taşradaki bazı yüksek rütbeli idareciler (beylerbeyi, mirlivâ vb.) mallarını ele geçirmek maksadıyla eyaletlerdeki zengin kimselelere yöneldiler, bir bölümünü çeşitli isnatlarla idam ettirdiler. XVIII. yüzyılın sonlarında artık sıradan insanlar bile müsâdere uygulamalarına mâruz kalmaya başladı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında küçük çapta imalât yapan sanayicilerden ölenlerin terekelerine el konulup vârislerinden terekenin % 60'ını hazineye hibe ettiklerine dair birer senet alındı.

II. Mahmud döneminde varlıklı bir kimsenin veya bir âyanın ölüm haberinin alınması terekesinin devlet tarafından müsâdere edilmesi için yeterli sayılmaktaydı. II. Mahmud, XIX. yüzyılın başlarında Anadolu ve Rumeli'de iyice güç kazanarak merkezî otoriteyi ciddi şekilde tehdit etmeye başlayan âyanları tasfiye sürecinde müsâdere yöntemini son derece etkili bir biçimde kullandı. Böylece siyasî etkinliğin başlıca kaynağı olan servet birikiminden mahrum bırakılan âyan ailelerinin nüfuzu büyük ölçüde kırıldı. Ayrıca Vakıflara ait mal ve paralar İslâm hukukuna göre müsâdere kapsamına girmediği halde II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra dağılan yeniçerilerin sığındığı Bektaşî vakıflarına ait mal varlıklarını da müsâdere ettirdi. Gerçi vakıf ve mülk araziler Osmanlı tarihinde ilk defa Yıldırım Bayezid devrinde geniş ölçüde mîrî hale getirilmiş-

MÜSÂDERE

ti. Yine Fâtiḥ Sultan Mehmed döneminde benzer şekilde bir kısım arazinin vakfiyeti kaldırılarak timara tahsis edilmişti. Fakat bu araziler II. Bayezid devrinde yeniden vakıf araziye çevrilmişti.

Müsâdere yönteminin islahıyla ilgili ilk teşebbüse III. Selim döneminde girişildiği bilinmektedir. III. Selim, Rusya ve Avusturya ile devam etmekte olan savaşların giderlerini karşılayabilmek için müsâdere yöntemine başvurmak isteyince bazı itirazlarla karşılaşmış; bunlara cevap olmak üzere neşrettiği bir hatt-ı hümayunda niyetinin yetim malı ve kendi emeğiyle servet edinmiş kimselerin malına dokunmak olmadığını, ancak devlet kapısında zengin olmuş kimselerden ölenlere ait malların ne ölenin vârislerine ne de sultanın kendisine ait olduğunu, bu malların din ve devlet uğrunda sarfedilmek üzere hazineye alınacağını belirterek uygulamanın kendinden önceki padişahlar zamanında da bundan farklı olmadığını vurgulamıştı. Ancak bu hatt-ı hümayuna rağmen müsâdere uygulamalarında kayda değer bir değişiklik olmadı. Müsâdere usulünün islahı hususunda ikinci teşebbüs II. Mahmud döneminde vuku buldu. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmud, vükelâ ve ulemâyâ hitap eden fermanında sırf yeniçeri israfından kaynaklanan hazine masrafını karşılamak için şimdiye kadar mirî ile münasebeti olmayıp ticaret ve sanatla uğraşan kimselere ait muhalefatın zaptedildiğini, bundan sonra bu tür müsâderelerin kaldırılacağını ilân etti (1826). Ancak sonuç III. Selim döneminde farklı olmadı.

Müsâdere uygulamaları, kendi mal varlıkları da sürekli tehdit altında bulunan bazı devlet adamlarınca eleştirilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde birkaç defa defterdarlık yapmış, yıllarca Divân-ı Hümayun'da bulunmuş tecrübeli devlet adamlarından Defterdar Sarı Mehmed Paşa eserinde, padişahların hazineye borcu olmayan kimselerin mallarına küçük bahanelerle el koyup günaha girmekten çekinmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Mehmed Paşa işin hukukî yönüne de dikkat çekerek halkın mallarının sebepsiz yere padişah hazinesine girmesinin ve hazineye karışmasının devletin yok olmasına ve hazinenin zararına yol açacağını ulemânın ittifakla dile getirdiğini belirtmektedir. Nâimâ da yasal olmayan yollardan biriktirilen servetin zaptedilebileceğini ve hatta gerekirse servet sahibinin öldürülebileceğini yazmakla birlikte suçsuz insanlara uygulanan müsâderenin çirkin bir şey olduğunu belirtmiş-

tir. Ahmed Cevdet Paşa da "madde-i müsâtekrê" olarak nitelendirdiği müsâdere yönteminin İslâmî kurallara uymadığını kaydetmektedir. Ona göre devlete düşen görev, memurlara ait malların kaynağını şüpheli görerek müsâdere etmek değil, onların haksızlık yapmasına fırsat vermemektir. Bununla beraber Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi, Ahmed Lutfi Efendi ve Mustafa Nûri Paşa müsâdere usulünü savunan tarihçiler olarak dikkati çeker. Özellikle Mustafa Nûri Paşa, kısa zamanda devlet kapısından zengin olanların müsâdereye tâbi tutulmasının gerekli olduğuna temas eder; uygulamanın giderek bozulduğunu ve yaygınlaştırıldığını, böyle dahi olsa yine de ölenin aile ve çocuklarının mağdur bırakılmamış olduğunu söyler (*Netâ-yicü'l-vukûât*, I, 102).

Özellikle Batı düşüncesini benimseyen devlet adamları bu tür uygulamalardan rahatsızlık duymakta ve müsâdere usulünü hukuka aykırılık olarak telakki etmekteydiler. Tanzimat ricâlerinden Sâdık Rifat Paşa, Viyana elçiliği esnasında (1837-1839) yazdığı ve Tanzimat'ın ana ilham kaynağı olarak kabul edilen risâlesinde Avrupa ülkelerinde bir kimse ölünce malının devlet tarafından müsâdere edilmediğini önemle belirtmişti. Yine Batı âlemini yakından tanıyan Mustafa Reşid Paşa da 1838'de vergilerin âdilâne toplanması, rüşvet, angarya ve müsâderenin kaldırılması hususunda bir tasarı hazırlamıştı.

Müsâdere uygulamasının sakıncalı yönlerini gören Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 31 Mart 1838 tarihli ilk toplantısında bu usulün kaldırılmasını kararlaştırmış, nihayet 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin mallarına el konulamayacağı esası kabul edilmiş, keyfi müsâdere uygulamalarına son verilmiştir. Bütün Osmanlı tebaasına can, ırz, namus ve mal güvenliği vaad eden fermanla müsâdere uygulamalarının sakıncalarına temas edilerek özel mülkiyeti sürekli biçimde tehdit altında bulunduran bu yöntemin insanların çalışıp üretme azmini kırıp ülkenin kalkınmasını engellediği vurgulanmıştır. Böylece müsâdere bir sistem olarak kaldırılmışsa da kelime çeşitli vesilelerle devlet tarafından el konulan mallar veya eşya için kullanımda kalmış ve kanun maddelerinde yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Paşaoğlu Tarihi (haz. Atsız), İstanbul 1992, s. 71 vd.; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 489 vd.; Peçuyulu İbrâhim, *Tarih*, II, 321 vd.; Solakzade, *Tarih* (haz. Vahid Çubuk), Ankara 1989, II, 559,

583; Nâimâ, *Tarih*, IV, 331-341; VI, 47; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâyiḥü'l-üzerâ ve'l-ümerâ* (haz. Hüseyin Rağıp Uğural), İzmir 1990, s. 20; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 315; J. von Hammer, *Osmanlı Tarihi* (trc. Mehmed Atâ, s. nşr. Abdülkadir Karahan), İstanbul 1991, I, 195; "Gülhane'de Kiraat Olunan Hatt-ı Hümayunun Süretidir", *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1278, I, 4-8; Mustafa Nûri Paşa, *Netâ-yicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, I, 102 vd.; Cevdet, *Tarih*, III, 118; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1946, s. 81-83; K. Röhrborn, "Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere ve Mutavassıt Güçler", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 15 - 20 Ekim 1973)*, İstanbul 1979, I, 254-260; Stanford J. Shaw - E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmed Harmancı), İstanbul 1982, I, 93; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Katl*, Ankara 1985, s. 148; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 296 vd.; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Teftişler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 132 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 526-527; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 191-193; Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı", *TTK Belleten*, XL/161 (1977), s. 45, 49, 52; Yücel Özkaya, "Rumeli'de Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1416; Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa", a.e., VIII (1981), s. 1451; İsmail E. Erünsal, "Şehit Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphane ve Müsâdere Edilen Kitapları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1987, s. 79-88; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", *TDA*, sy. 49 (1987), s. 95, 111; Fikret Yılmaz, "Karaosmanoğlu Ataulah Ağa'ya Ait Malların Müsâderesi ve Bir Kira Defteri", *TİD*, sy. 5 (1990), s. 239-252; Saim Savaş, "XVII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zararlı Zadelere", a.e., sy. 8 (1993), s. 81, 83 vd.; M. Cavid Baysun, "Müsâdere", *İA*, VIII, 671, 672, 673; F. Müge Göçek, "Musâdara", *EP²* (İng.), VII, 653.

🏠 TUNCA YÖĞÜN

MÜSÂFİR

(bk. MİSAFİR).

MÜSÂFİRİLER

(آل مسافر)

X-XI. yüzyıllarda Târüm, Azerbaycan, Arrân ve İrmîniye'de hüküm süren bir hânedan.

Deylemli hânedanlardan biri olan ve Kengeriler, Sellâriler de denilen Müsâfiriler'in ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler her ne kadar kesin değilse de Yâkût el-Hamevî'nin kay-